

ապրու եղայ եւ ոչ եղեւ ինձ որդի:», Զուր ընծայ եւ զԵՏ կը մատուցանէ զից խիկար՝ խղճողով՝ որդի. պատգամ՝ կ'առնու թէ՛ «առցես զնախնի զեռանքին քո», յորդգործար խիկար կ'անոց եւ կ'առնու միամտայ Նախնի, եւ կ'ըսէ թէ՛ «արուցի նմա կաթնն եւ մեղք եւ նշնեցացանի զնա ի վերայ արծուեաց եւ աղանձաց իմոց մինչեւ եղեւ եօթն ամաց»: Այն ժամանակ կը ներկայացնէ զՆախնի աղբային, եւ ասնելով իւր ապարանքը՝ «այսպէս ասէի յառնուցանին իմնմ: Արդեակ՝ եթէ լսես բան ինչ ի գրանէ աղբունի, մեռա եւ թագս զնա ի սրտի քոմ:» եւ մի ումըք ի վեր Նախնիցս: Զկապն կընեալ մի արմակել, եւ զարմակեալն մի կապեցես: Եւ զոր տեսնես մի տակ, եւ զոր լսես մի յայտնել: Արդեակ . . . » եւն. Էտ ոչ զորսի խիկարայ իմաստութիւնն կամ իւր իրաւունց առաջին շարքը՝ առանձնէր թուով 100, մէջը Տաշուելով նաեւ Պարթի Թ. 58 ձեռագործ յաւելանծոյ առանձնեքը: Ամեն ալ կը սկսին՝ «Արդեակ» կոչուածով:

Սակայն Նախնի խիկարայ իրաւունքն «անտես արար, եւ Տաշուց որպէս զգիշ ընդդէմ Տողմոյ», սկսաւ վառանել ինչքերն, «եւ ոչ ինչայէր ի ծառայոյ իմ եւ յաղախեալոյ եւ ասնէր զնոս եւ սպանանքն: Կոտորէր զին եւ զվրայն եւ զերիվարս իմ», եւն: խիկար կ'իմացնէ աղբային, որ հրաման կը հանէ թէ՛ «Արդեա՛ խիկար կենդանի է՝ յինչ նորա ոչ դը մեքնեցի», Նախնի իւր Բուգան եղբոր կ'ըսէ թէ՛ «խիկար Տոյր իմ՝ ծեղացեալ է եւ բանք նորա անհամայնդ», որուն վայր խիկար զՆախնի կը մերժէ: Ասոր համար Նախնի գաւ եւ նիւթէ խիկարայ զեմ: խիկարայ անուամբ կ'ըզնամակ մը (միւս խմբագրութիւնը կ'ըսեն նամակ մ'այ առ Այլ բար խմբագրութիւն՝ աղբայ Պարսկոյ) կը գրէ Փարսաւոր՝ Սենեքերիմայ թշնամոյն՝ գրելով թէ՛ «յորժամ՝ զիրո ի թեզ հասանքի՝ զամբարեցես զգաւր քո, եւ եկեցես ի գաշառ Արծունեաց որ աւել ին լինի հրոտից ամոյն:», խոստանալով ձեռք տալ Ասորոց աշխարհն եւ Սենեքերիմ աղբային: Նախնի «նմանեցուցուց էր զգիրն իւր իմոյ (այսինքն՝ խիկարայ) ձեռնագրին, եւ կընեալ մատանեալ իմով»: Այս նամակը կը ասնի կու տայ Սենեքերիմայ՝ մասնով՝ արժանանալով զխիկար: Միւս կողմանէ՝ հրամանաւ աղբային, թուով կը գրէ խիկարայ նման պարունակութեամբ, հրամայելով որ նոյն օրը զօրդով՝ զայ խիկար՝ «Արծունեաց» դաշտը, յաւելլով թէ՛ «բրեւ. տեսես քիմ՝ ծառայաւորն ընդդէմ իմ. քանից հեշտակեց Փարսաւորս առ իս եւ կեալ, զի տեսցին զօրս իմ, խիկար՝ անտեսեալ գաւին՝ կը հնազանդի, նոյն օրը զօրով՝ ձակասելով յինչայ տեղը: Թագաւորն կը հնազանդի խիկարայ յանցապարտութեան, կը կանչէ խիկար իւր առջնն եւ երեսին կը զարնէ մատանիքն առ թուղթը կը ցուցնէ: խիկար կ'աղչի, իւր լեզուն՝ «որպէս մագաղաթ գալարեցաւ», իսկ Նախնի իրաւոյ կու տայ աղբային տալ խիկարս ձեռքը՝ «յերկաթ» եւ ոտքերն սի կանգնող կապելն եւ պատճով: Թագաւորը կը հրամայէ Արուսմաք՝ նայիկին թէ՛ «Ցար սպանանեալ զանտառաւած խիկարդ, եւ հնաւոցա զգլուխ

զորա իբրեւ կանգունն ճի:» խիկարայ աղաւաղը միայն այնչափ լսելի կ'ըլլայ որ թոյլ կը արուի իւր դրան առջն սպանուի:

Եւ այլ խիկար նաեւ թուղթ մը կ'ընայ հասցընել իւր Արեւստան կնոյ՝ գրելով թէ՛ «Գործամ թուղթս ի թեզ հասանէ, դու հան ընդ առաջ իմ՝ կուստան Թ, եւ զգեցցին զդեռա օրը եւ զիցնն ինձ սուգ», եւն: Կնոյ կը կատարէ, եւ «Էլ ընդ առաջ իմ եւ ծնոյծ զնոս (դահիճները) ի սուն, եւ եղ. առաջին նոցա սեղան եւ կերակրեաց զնոս, եւ ետ ըմպել գինին հին եւ անապակս, մինչեւ թմրեցան եւ արեցան եւ ի քուն մտն», Այն ատեն խիկար ա իւր կինն Արեւստան կ'աղաչէն Արուսմաքայ, յիշեցնելով՝ «զաղուհացն որ ի միւս օրն կերեալ եմք, եւ յիշեալ զայն որ մասնեցին զքեզ Սենեքերիմայ աղբային հարսը, եւ ետ առեալ պահեցի զքեզ, եւն: խիկար խորհուրդ կու տայ թէ՛ «Է իմ այր մի ի բանախ, եւ յոյժ նման է ինձ, արիւնքաւոր ի գրանէ քոն մի: մահապարտ եւ, անուն նորա Սենեքար կոչի. արդ. տարցես զՏանդերեմ իմ՝ ի բանախ եւ զգեցանքս նմա եւ սպանցես զնա, եւն: Այստեղ ալ կ'ըլլայ. դահիճները կը կարծեն թէ բուն խիկարայ գլուխն էր զոր մարմնէն՝ հետաքսցին . . . կանգունն ճի, իսկ Արուսմաք եւ Արեւստան կը շինեն «ասն զեանմաք», եւ այն «մեք ի գրան սեմոց տառն», հան կը փակին զխիկար՝ գնելով իւր քովը՝ «հաց եւ շուր», Արուսմաք կ'իմացնէ թագաւորին՝ «եթէ խիկար սպանաւ», Նախնի կ'անցնի խիկարայ տեղը, կու գայ տուն եւ «փռանակն լայկն ժողովաց զուստն, եւ արար ուրախութիւն մեծ, եւ դառաւայո եւ զաղախայոյ շարշարէր, եւն:

խիկարի մահը լսեց նաեւ Փարսաւոր, եւ անմիջապէս թուղթ մը գրեց Սենեքերիմայ թէ՛ «կամ մի շինել տալարանս ընդ երկիրն եւ ընդ երկրորդ ի մէջ ի կան. սեւ եւ առաքես առ իս ճարտար այր որ շինէ, եւ այլ զոր ինչ հարցանեմ՝ տայ պատասխանի. ապա եթէ անիկոյն առնես՝ եւ գամ եւ բառնամ զՏագաւորութիւնդ», եւն: Թագաւորը կը արտօմի, վասն զի բոլոր իմաստունները շին կրնար պատասխան տալ ասոր: Նաեւ Նախնի խիկարայ իմաստութեան աշակերտը՝ չի կրնար տալ լայց միայն թէ՛ «Չայդ բանդ, եւ զիցն ոչ կարնի վարել», Այն ժամանակ յառաջ կու գայ Արուսմաք եւ կ'ըսէ՝ «Թագաւոր յարիտեան կեաց. որ հրաման թագաւորին ոչ առնէ՝ մահապարտ է . . . դու զխիկար հրամայեցիր սպանանել, եւ նա դու կենդանի է:», Վարսաւորս թագաւորն եւ պարսկեաները կը կոտորանայ, Արուսմաք կ'երթայ՝ իբր որսով առնէ հաւ, կը հանէ զխիկար զանախարին որուն երեսն այլազանեալ էր, զուրկ «թաղեալ» եւ ըջուզանքը՝ «բրեւ. զարեւոյ անցնել», հաւառուսն որ ասոր գարմանուէէն եաքը՝ կ'ընէ թագաւորին առջն, կը յայտնէ իւր անմեղութիւնը, իսկ Փարսաւորն ինչորի մասին անհոգ կ'ընէ թէ՛ «Ես երթայց եւ ասց նմա պատասխանի եւ զհարն ի յեղիպատտ եւ բերցի առ քեզ» Էտ առջն կը գրէ խիկար իւր խնով թէ՛ «Գործամ՝ կարգաս զգիրս՝ դու որսալ ասոր Բ մագա արծուց, եւ Բ տայցս գեռախառս, եւ Բ կինն անսցանողս որ անու-

ցանն զմանկան եւ ասն այսպէս՝ կաւ, կիր, ծեփ, աղւես. ճարտարք կան խափան: Եւ տուր մանկ Բ պարան . . . եւ տուր հրահան զաղւել Բ արկնոց մանկանցն, եւ տուր կրակորդ արծառնացն յամեն օր գառին Բ, եւ տուր կապել զմանկորին ի վերայ արծառնացն, եւ պահառ թռիչք առնել, մինչեւ օտ- վորութիւնն առնուն . . . մինչեւ բարձրանան Բժ կապուան: Եւ խիտայ կիր կը կտառէ այս առնել: Այսպէս պատահաւոր: Կ'իշնայ խիտար եղիպատ: Լաւանով փարաւորն արընդիքը, կը կապէ տպան "ի վերայ արծառնացն. թռանն ի վեր եւ բարձրացան, եւ մանկորին աղաղակէին եւ ա- տէին՝ կաւ, կիր, ծեփ, աղւես. ճարտարք կան խափան: Եւ խիտար գառապանն առանձն՝ կը գառնաճարէ չըլկակայքն պնդելով թէ "փութացէք, տուր զոր խնդրն ճարտարքն", փարաւորն կը հանի այս ճարտարմութեան. եւ կը հարընէ խիտարայ՝ զոր մեռած կը կարծէ, անունը: Եւ խիտար կը ծածկէ իւր օվ ըլլալով եւ կ'ըսէ. "Արի՛վամ եւ անուն իմ, թանկի ոտուկ կամ Աննաբարձայ տըցոյի", Աննա- հետեւ փարաւորն կ'ընէ իւր հարընանքը՝ օրը հաս օր, որոնց պատահանն կու տայ խիտար, Հարընան՝ "Ո՛ւ՛մ նման եմ եւ, կամ զաւրքն իմ մ՛մ նման են", խիտար կը պատահանէ: "Նման ես զու գիշն, եւ նախորդը քս քրմանց նոցա", Երբորդ օրը թէ՛ "Միման ես զու արեգական եւ նախորդը քս ճառագայթից արեգական": Եր- բորդ անգամ թէ՛ "Վիման ես Գայարայ եւ նախա- րարը քս ծաղկացն նոցա", Այն հարընան թէ՛ "Սնանբարձմ քրմայն մ՛մ նման է", եւ պատա- րանն խիտար: "Սնանբարձմ արընայ նման է Բեղ- չինի եւ նախորդըն նոցա փայլաւորանցն. յոր- ծով կամի նիւթէ անձրեւ եւ արկանն ցաւք ի բարձուն", եւ: Ասկէ ետքը կ'ըրին կը հարընէ փարաւորն թէ՛ "Չ'իշն եւ անուն քո", եւ այս ան- ցամ խիտար կը յայտնէ իւր մեռած չըլլալը, որուն վրայ կ'օտարխանայ թռագարքը: Փարաւորն կը հար- ցընէ հոս տարւոյ հոշակուտ ասածը թէ՛ "Հան զայս խաւս, եթէ՛ Աին մի կայ եւ ի վերայ այն անունն երկատասան մայրը, եւ ի վերայ նոցա անիւք երեսուն, եւ ի վերայ անուցնն տուրհանգէլք եր- կու, մին սեւ եւ միւս պիտակա, խիտար ի հարկէ կը մեկնէ տարին, ամիսներն, ամսուս օրերն եւ հիշեր ու ցորեկ, առան մը՝ զոր նուեւ "Ատընոց ճարտարանները գիտեն": Միւս հանելուկն է՝ "Եղիպատան մինչեւ ի Նինուէ եղչ խրափ եւ զե- ւոր լուան կուտանք (այլ ժամակ ձերի) զերկըն- ձին երկվարըն ձերոց եւ զերթեցան (վիժեցին)", Իբր պատահանն խիտար կ'առնուս արքիւն, զոր Ե- զիպատցի կը պաշտեն, "եւ յանգիմանեալ ասանէի զնա", Երբ կը հարընեն թէ ինչն կ'ընէ այս բանը, կ'ըսէ թէ՛ Նինուէ քաղցրախոս արաղալ ժուներ, իսկ այս արքիւր "ի գիշերին յայսմկ շու- քս եւ եհատ գգլուի արաղաղին եւ եկն այսր", Եւ պատահանն թէ՛ անկարելի է այդ, ուտուր "որչաք ծերացար, բանք քո եւ իմաստութիւնդ չըլնցան", խիտար կը պատահանն այս ժամանակ թէ՛ ճիշդ այնպէս կարելի է արխին բրածո՝ "որպէս խրեկնին զոր լուան կուտանք ձեր եւ զիթեցան", փարաւորն կը զարմանայ այս իմաստութեան վրայ,

բայց եղիպատցի կ'ըսն թէ՛ "Լուեալ եմք զրանդ զայդ", Իսկ խիտար թռուղծ մը կը յօրինէ Աննեւ քերթիմայ անուամբ փարաւորն ուղղաւած, ուր կ'ը- սուի թէ՛ "Հրաման եւ տուր բերել ինձ ի ձեռն հրովարտակիր արծաթ թէ՛ թանգարար", Թռուղծն առան կը ներկայանայ թագաւորին, բռնելով որ տասր մէջ գրուածն այնպիսի բան մըն է՝ զոր եղիպ- ատցիք չեն լսած: Դախարաւ կը բողբեն թէ՛ "Լուեալ եմք եւ գիտեմք զրանդ զայդ", Թռուղծն կը բացուի եւ կը կարգադրուի, իսկ խիտար կը պնդէ "Լուեալ էք, զոր գրածն է՝ տուք", Բայց փարաւորն կ'ըսէ թէ՛ հարկ չի տար, մինչեւ որ "զաւազեայ պարան ոչ մանեա ինձ", խիտար այս ալ կը յաղա- ցընէ հետեւեալ Տնարագիտութեամբ. "Մտի ի տուն մի խորեւորաւ, եւ ծակիցի զընն տանն, ուտի արեւ ծագէր. եւ ի ծագել արեւուն՝ ցայլեց ի տանն կանգուն իւր եւ առի փոշի աւազի եւ արկի ի ծակի եւ փշէն ի նա. երեսցաւ որպէս մանանք, եւ ասեմ. Հրաման տուր արքայ, զե ժողովոցնն զպարանդ, եւ եւ այլ մանեցին", Թագաւորը կը ծիծաղէ այս հնարքին վրայ, կ'օրհնէ զխիտար, պարգեւներս եղիպատքին հարկը տալով վարձակէ: Եւ խիտար կը գառնայ Աննեւերինայ քով, որ շատ կը պատուէ զինքը: Պարգեւները չ'ընդունիր խիտար, ինդրելով որ զանոնք Աստուծայայ տայ, իսկ իրեն յանձնէ իւր ապրտաւս քեռորդին Նա- թան. որուն կը հուանի թագաւորը Աննուհետեւ կը պատմէ խիտար թէ՛ "կապեցի զնա (զնաթան) ընդ աղիւսայ երկաթոյ միոյ, որ էր կշտ ի թան- քարայ ի գրան օտահին իմոյ, եւ յանձն արարի զնա Բեկտարայի ծառային իմոյ, եւ հրամայեցի զան հարկանել ի թիկունս եւ ի փոր նոցա, եւ ասեմ՝ ցնտ ի մտանէն իմ եւ յեղանէն՝ զոր ինչ առակաւ խօսիմ ընդ եւ եւ զու գրեալ ի թիկուն եւ պահեալ, եւ: Հոս կը գրուին երկրորդ շարք մը խրատաց, որոնք յատկացան առակներն են, թռուղ իբր 27: Առաջինն է. "Որգեակ, որ ընդ ակնոյն ոչ լսէ, ընդ թիկունս լսեցիցանեն, եւայլն: Պատ- ումութիւնը կ'աւարտի այսպէս. "Որգեակ Աստուծոյ ապրեցոյց զնա վրան անմեղութեան իմոյ եւ զքեզ կորոյս վրան անուրիւնութեան քո: Աստուծոյ աննէ փոխարեն ընդ իս եւ ընդ քեզ. զի աղին չանն հոց տայ եւ բերանն՝ բեր ի նմին ժամուս ուեցաւ Նաթան եւ պատուեցաւ: Եւ եւ ա- սեմ. Որգեակ, որ բարի ասնէ՛ բարի գառանն, եւ որ այլոց խորխորաւ փորէ՛ ինքն անկանի ի նմա: Կատարի բարին ի բարի, եւ չարն՝ ի չար: Եւայլ զայլ պատուեցաւ խիտար:

Ահա խիտարայ իմաստութեան կամ պատ- մութեան բովանդակութիւնն այն հայերէն բնա- գրին համեմատ՝ զոր Կանիքին հրատարական է Ու միայն լեզուաւ, այլ նաեւ պատմութեան այլեւ այլ կէտերովն բաւական տարբեր է այն հայերէնը, որ ծանօթ է "Պրննէ քաղաքի", տպագրութեանց մէջ, Ընդհանուր նոյն, իսկ մանրամասնութեանց մէջ նուազ պէտքս չեն միւս խմբագրութիւնները, նաեւ ձեռագրէ ձեռագիր: Հրատարակութիւնքն արդէն յիշած ենք:

Ասորերէնը հնագոյն խմբագրութիւնն է միտարեւելեանց մէջ։ Պատահելի մը կայ Բրիտ. թանաքաւանի մէջ (Cod. Add. 7200, թղ. 114) որուն արդէն Նովման մտադիր եղած էր։ Գրուած է իբր ժԲ.—ժԳ. դարու։ Պատմութիւնը շատ համառօտ է, բայց աստի թերի՝ իրատուց միայն 21 կտորն ունենալով։ Մայրենի կը յիշէ ուրիշ թերակաւար անուագիր մ'ալ (Ms. Or. 2313, թղ. 172ա եւն), նորագոյն ընագրով ալ, իբրեւ ութերորդ հատած կորուսած գրէր մը, սկիզբն ալ պատկառն։ Մտադրական անուագիր մը կայ Կեմբրիջի համալսարանի գրատունը (Cod. Add. 2020) եւ ասկէ ելած է լիակատար հրատարակութիւնն ու թարգմանութիւնն Նաբիի վերոյիշեալ գործոյն մէջ։ Յապագութեան ժամանակ խնայած է Լաբրիս որ երէք օրինակ կը գտնուի Ռօմիցի ամբերկեան միտարեւելեաց քով, երբեք ալ այդ ընդօրինակութիւնը, միայն թէ մէկը գրուած է հնագոյն գաղղականի մը վրայէն։ Վերջապէս օրինակ մ'ալ կայ Սիւրիէի Սախաւի հաւաքման մէջ (Sachau 336, թղ. 17 եւն), նոր ընդօրինակութիւն մը, որուն մասին ընդարակի տեղեկութիւն կու տայ Մայսնէր. բնագիրն ալ նոր խմբագրէ փոփոխած, եւ խորագրին մէջ Յակոբայ Եղեանցայն տրուած ։

Արաբերէնը կարուած է ասորերէնէն եւ անկէ թարգմանուած։ Թաւախ կը գտնուի այս վկան Սարաթ քով, նոյն իսկ՝ «Հապարամէկ գիշերաց» մէջ մտած ըլլալով, ինչպէս վերջ յիշեցինք, ինչպէս նաեւ Սախաւի գիտնականին հրատարակութիւնն։ Ասորցմէ գտաւ անուագիրը ալ չեն պակսիր, այնպէս որ Լաբրիս երկուք յոյսով ալ կրնար կազմել արաբերէն եւ քարտէսի գրուելիւնեցն։ Մայսնէր

յատուկ գլուխ նուիրած է այս թարգմանութեան, ցուցնելով անոր կանխաձեռն ունենալն ասորերէնէն, ընդհանրապէս այս գիտնականին ընտելութիւնն աչքի առնելու ունենալուն եւ խիկարայ վէպին լքննիչները։ Միեւն կը շատաւանդ նշանակելով այս պարագային, վասն զի մեր նպատակն էր զուր եւ այս խնդրոց մանրամասնութեանց մէջ մտնել։ Արաբերէնէ թարգմանութեան է նոր-արամերէնը, զոր Լեյբարսիի հրատարակեց, ինչպէս արդէն յիշած ենք։

Արաբերէնն անցած է վէպս Եթովպացոց. թէպէտ եւ խիկարայ ամբողջական գործքը չէ գտնուած, բայց «Բանը իմաստասիրաց» գործոյն եթովպական թարգմարութեան մէջ կը գտնուի 15 առածներ ընդ Հեկար իմաստոյն, որ նոյն եւ խիկարայ արաբականին համեմատական առածներուն հետ։ Կերնիլ գիտնականը, յիշեալ «Բանը իմաստասիրաց» գործոյն հրատարակելը, հրատարակած, թարգմանած եւ արաբերէնի հետ համեմատած է նաեւ խիկարայ այս առածքնէն։ Լաբրիս իւր նշանուար գործոյն մէջ չէ առած այս եթովպական թարգմար. բայց թարգմանութիւն մը գրած է առածներուն։

Ասորցմէ գաւթի է հայերէն խմբագրութիւնը, որ կը գտնուի բայց ի յիշեալ տպուած տպագրութիւններէն ըստմանիւ անուագիրներու մէջ, դրոնք զարծածած է Կոնրէրի։ Ասորց մասին յետոյ։ Յիշեցինք նոյնպէս որ յուսմանք թարգմանութիւն մ'ալ եղած ըլլալու է, բայց այժմ կորուսած, որով փոխադրուած է սլաւականը։ Չտաւ է այն խնամ-

213ա)։ Չեւագիր մ'ալ կայ Գոթայի գրատունը, զոր Մայսնէր կը յիշէ Գոթ. 341n (սեւ Pertschի ցուցելը, Լաբ. Գ 404), իսկ Լաբրիս կը յիշէ նոյնի իբր թԲ. 2852, Նուստիլով. որ ուրիշ գիտնականը ալ ասորէն թԲ.ով իր լինի, այսպէս Կոնրէրի (թԲ. 589) որ ասկէ ապագած է խիկարու առածները («Բանը իմաստասիրաց» էջ 32) եւն։ խիկարու զոյցն է հն. թԲ. 47բ—64բ, այս ալ քարտէսի է, ինչպէս նաեւ Սեւանիցոյ յիշած թԲ. 1Բ ասորի անուագիրն Նուէպի գրչադրոյններուն։ Լաբրիս ասոց կարգին կը գտնէ նաեւ Մայսնէրի յիշած Բերլինի Սախաւեան հաւաքման նոր-արամերէն օրինակը։ Ըստ Լեյբարսիի («Պէտկեր եւ ասորի» էջ 3, տեւ վերջ) այս թարգմանութիւնը կոտորած է նոյսի կուրիւմիցի արաբական։ Բուն տարուած անուագիրը կան նաեւ իւր Երեւանի (Cod. Arab. 236, թԲ. 1—41, գրուած 1670ին), Վատիկան (սեւ Սեւան Cod. Arab. Ինովիկանոսի ձԳԻ հաւաքման, գրուած 1766ին, Cod. Arab. Vat. 55), Բաբելոնի» զոր վերն յիշեցինք եւ ոչ ոք։

Ե Տես Մայսնէր, անդ, էջ 171—9, եւ յատկապէս 184—7 ։

Ե G. H. Cornill, Mashafa Falāsfa Tabibān. Das Buch der Weisen Philosophen nach dem Aethiopischen untersucht. Leipzig, 1875. տես յատկապէս էջ 19 եւ 49 եւն։ Այս «Բանը իմաստասիրաց» կայ նաեւ հայերէն ուղեւոր խմբագրութեանը. տես մեր «Յուցան» էջ 1094 ։

Ե Լաբրիս էջ 85—6՝ համեմատ Կոնրէրի թարգմանութեան։ Յայտնապէս, էրնէ գիտնականը, ասորց քաջաւան եւ առածներու հաւաքման մը եւ ոչ ինիկարու լիակատար պատմութիւնն մը։ Արաբերէնն առածներն ալ կը գտնուի ինիկարու առածներէն՝ անշուշտ ասանց վկանի, ինչպէս կը ցուցնէ Սեւանիցի յիշած Վատիկանեան արաբացի անուագիրն որ ունի «խիկարայ իմաստայն Մատուցայ» պատուիրանը։

Ի Բնագիրը տես Լաբրիս, էջ 33—6, ԹԳԳ. էջ 56—8 ։

Ե Տես Մայսնէր (ZDMG, 1894), էջ 175 ։
Ե Թղթեայ միջին գրիւք մասեան մէն է 190 թղթով, խորացմանիւ էջ 21—30 առգով։ Գրուած է յամի Յուսից 2009 (= 1897 Յ. Բ.) խիկարայ պատմութիւնը կը գտնուի՝ թղ. 68ա. յետոյ կու գտնի միջն ուլլըց «Առաջ իմաստն ուղե Յովնակոսի (Եսովոս)»՝ թղ. 78ա եւն. քարտէսով «Առ առախէ Յովնակոսի (Եսովոս)»՝ թղ. 105ա եւն։ Էմմա. Լաբրիս, էջ 11Ա—Բ ։

Ե Տես Մայսնէր, անդ, էջ 176։ Չեւագիրն խորու գիրն է՝ «Եսովան Սատուի, Ե. Գրեմի զգաւմանութիւն նիւստեանի Սիւնիկարայ տարեանապետ»։ Զոր հնձեւ Եսովոյի Եսովոյիցի յատարի լեզուն յիմաստուն իմացութեանց որդին Եթովպից, յորոց առաջին հոնքեան յորինին քաջացոյց յամի Յուսից 1252 (= 940 Յ. Բ.)։ Մայսնէր կը հաստատուի որ այս տեղեկութիւնը յորք լուին, ինչպէս կը ցուցնէ նաեւ Եսովոյիցից ու միջնաւ տեղ ասորիները։ Եսովոյիցի Սատուց ինչպէս որ գրեցներն մին է թէ իբր թարգման է թէ իբր քերական։ Եթովպի յովնակոսոս եւ ղած է յամի 879—80, ըստ Բաբելոնիցի անուագրուած է Սեւանա Բ. պատարարէն (894—87) Տես իւր վեպը՝ միջն ուլլըց W. Right, A short history of Syrian Literature, Lond. 1894, p. 141—154, եւ ոչ ոք յաման, յատկապէս առ Սեւանիցի եւն։

Ե Տես Լաբրիս, էջ 1Բ—Գ։ Յիշուած են հետեւեալ անուագիր. ասանց կարեւորն է Կեմբրիջի Cod. Add. 2886 (թղ. 81ա—108ա) քարտէսի անուագիրն, որուն վրայէն եւ ղած է Ագնէս Լիւսիֆի հրատարակութիւնը։ Բարբառի է նշանակե Բրիտ. թանաքաւանի Cod. Add. 7209 (թղ. 182ա—

Յովքիթ, ԺԱ. 19—20:

8. Եւ եղեւ ուրախութիւն ամենեւեռն եղբայրն իւրս որք էին ի Նիւնուէի: [Եւ եկն Աբելաքարոս եւ Նաորաս եղբորորդի նորաւ:]

8. Եւ եղեւ յաւաք յայտնիկ ուրախութիւն ամենայն Հրէիցն որք էին ի Նիւնուէ: Եւ եկին Աբելիար (Աբելաք) եւ Նաորաք (Նաօթ) եղբորորդիք նորա իւրն: Գլխութեամբ առ Յօւրիթ:

Յովքիթ, ԺԴ. 12:

4. Արդեան ի՞մ, տես դու, որպէս արար Աքամ՝ (Նաօթ) Աբելաքայ (Աբելաք) որ սնոյց զնա. որպէս ի լուսոյ տարաւ զնա ի խաւար, որպէս շար սնոյցոյ ընդ նոս՝ Այլ Աբելաքարոս ապրեալս. եւ նմա Հատուցեալն սնորդն Հատուցաւ եւ զ՛ նա փոխանակ նորա: Ի խաւարն: Եւ Մանասէ (Մանասէ) արար զղորդ մաւթիւնս: Եւ ապրեալս յաւաք մահաւ (յորդայթի) 4 զոր Բօղաթոյն նմա: Եւ Աքամ (Նաօթ) անկա յորդայթի եւ կորեաւ:

4. Տես, որպէս ի՞մ, որպիսի ինչ էր արար Նաօթ (Նաօթ) Աբելաքայ (Աբելաք) որ սնոյց զնա. որպէս տարաւ ի խաւար կենդանի յերկիր. եւ Հատուցեալն ամենայն իւրեանց նորա: Եւ ի՛ լոյս Աբելիարոս (Աբելաք) եւ Նաօթ ել ի խաւարն յախանուկան, զի կամեցաւ կորստանել զԱբելիարոս: Փոխանակ զի արար ի՞մ (Աբելիար) զըրմուհիսն ապրեալս յորդայթի մահաւ: Եւ Բօղաթոյն նմա Նաօթ. եւ Նաօթ անկա յորդայթի մահաւ եւ կորեաւ:

Այս Համեմատութիւնք պայծառ կը ցուցնեն, բայց ի անկէ որ խիստիկ պատմութիւնք յեկանան շատ Տին է, գլխաւորաբար առ կէտը որ Տովքիթից պրոց ընդազրէ շատ պակասութեամբ Հաւատն է. եւ արդէն այս բանն մեծ գծուարութիւններ կը պատճառէ մեկնիչներու: Մեր ինչորայ Համար նախընտրել է Սինայականը, որ միւս բնագրայ շատ մը շփոթութիւններ կամ փակ ընթերցմանը չունի, ի մասնաւորի խիստիկ տեղ «Մանասէ» եւ Նաօթանի տեղ «Աքամ» կամ «Ա-

1 Փակագծի մէջ գրուած Հայերենն կը պոկորի Զօհրայ ծածոթութեան մէջ կը շնորհուի թէ Ոսկի իւր Եստատեալին մէջ Հոս աւելցուցեր էր զպիտաւ, այսինքն՝ «Եւ եկին Աբելաքարոս եւ Նաորաս եղբորորդիք նորա», Մենք գրինք յաւանքին Համեմատ. Նաորասը, եւ Նաօթը, որ Սինայականը Նաօթար: Ասորի աղաւթ է «Եւ եկն սնոր Աբելիար եւ Նաօթ (Նաօթ) քեռորդի նորա առ Յօւրիթ», Հոս «Աբելար, լու է, փնչեմ քեր (Նաօթ, Բ, 18) «Աբելար, սնոր ընթերցումն ունի: «Աքամ», ծածո յաւանքին մէջ (յոյս ուրիշ նախորդը՝ Αἰών, Ման) օտարը՝ ինչպէս Հարուն (էլ Թօցոյ Կու այս, պարզապէս փակ ընթերցումն է, ձեռնոցս Նաօթ (արար Նաօթ)՝ կարգաւոր եւ ձեռնոցս՝ Αἰών (արար Աքամ), անուան «Ա», կըցեանաւոր «արար, բայի ծայրը կուտար: Ասորի «Աքամ», կը կարգայ փոխանար: 8 Յովքիթ՝ «Եւ որպիսի ինչ էր Հատուց նմա», նոյն իմաստով է Հայերենն ալ:

Եւ Այս տեղ աղաւթութեան մ'ըջաւ եւ Հայերենին մէջ, քանի «յորդայթի», պէտք է աւելցնել յաւանքին եւ ընդհանրապէս իմաստին Համար: «Եստար մահաւ» Հայտն յատուկ է, որ յաւանքին «յորդայթի մահաւ» կ'ըսէ: Ասորի անոյցը կարծի այսպէս անի. «Զանգի ի նմա (ի Նիւնուէ) Հատուց Սիօթ՝ Աբելաքայ որ սնոյց զնորդիթ: զի ոչ ի՛նչս զնա յերկիր. այլ Աքամ ել ի խաւար, իսկ Աբելար եւ ի լոյս յորդայթի զոր Բօղաթոյն նմա Աքամ. սակայն ինքն էլ յերկիր», Ուստի բառաբան միջին ու խառնակ:

ման», «Լարան», եւն, ինչպէս ծածոթութեանց մէջ նշանակեցինք:

Խիստիկ պատմութիւնք յատկապէս յիշատակուած է ԺԴ, 12 տեղը. Սակայն կարելի չէ, գծուարութեան փախելու Համար, պնդել որ միւս տեղեր յիշատակուած Տովքիթայ աղգականը զատ Համեմատն անձ մ'ըլլայ: Սինայականը նոյն իսկ ԺԴ, 12 տեղը բացայայտ կ'ըսէ որ Աբելար «ապրեալս յորդայթի մահաւ», վասն զի «արար ինձ զղորդութիւնս՝ ախարաթի ԺԱ, 19 տեղը: Ուստի Աբելար-Խիստիկը նոյն է այն Աբելարոսի Հետ որ Տովքիթայ աղգական էր, սնոր Սնայէլ եղբորորդին, մեծ իշխան Սինեքերիմայ եւ Սաքեր-զանի (Սաքարանի), ինչպէս արդէն մեր խիստին էր «զպիթ Սինեքերիմայ աղբայի», Պէտք չէ գործաւ. նալ որ այսպէս խիստ անուկ յարաբերութեան մէջ կը մանէ Ս. Գրոց Հետ, յատկապէս Տովքիթայ Հետ: Խիստիկայ պատմութիւնն այնպէս ինչպէս առնչուին ունինք ատերեր, արարելն, Հայերենն կը ներկայանայ իբրեւ սիրուն վէպ մը. բայց իւր Տինականը կրնար պատմական ըլլալ՝ զոնէ յեւանս: Մեզի ծածոթ չէ արդի վէպին նշանակաւ, այն զոր Տովքիթայ Հեղինակն աւելն ունի: Անտարակոյս պատմական-խառնական գրութիւն մըն էր, Աբելարայ՝ Տովքիթայ եղբորորդայն կենսագրութիւնը՝ մէջն իմաստաւոր իրատեսիլով. արդէն նաեւ յետայ՝ երբ վէպի փոխուած է գրութիւնն, այս ընդհանուր նկարագիրը պահած է: Աբելարի կենսագրութեան խիստիկ վէպի փոխուիչն եղած է ինքնուրոյն ծածոթ, անցած նաեւ Եսովորդի վէպին պահով իւր ետակն նկարագրելը, քանի մը թիթեւ փոփոխութեամբ արեւելեան նկարագրին: Եւ այս փոփոխութիւն արդէն անձնութիւն էր խիստին եւ Տովքիթայ Աբելարայ նոյն ըլլան, այնպէս որ արեւել յիշատակութիւն չենք գտներ խիստայն եւ Տովքիթայ աղգականութեան մասին: Այս պարագան չէր զոտերն անշուշտ, եթէ խիստայն պատմութեան գրողը կախումն ունենար Տովքիթին (ինչպէս կը կարծէին Լօֆթըն, Մայնսթր եւն), ուստի իւր գործն իբրեւ յուսարութիւն Տովքիթայ յիշատակութեանց գրած ըլլար: Ամենապարզ մեկնութիւնն է արեւել ըսել՝ Լարիսի կարծեալ Համեմատ թէ Տովքիթայ Հեղինակն առնչուին անեցած է Աբելարայ պատմութիւնը գրաւոր, եւ ինքը յատկապէս յիշատակ է անոր իւր աղգական ըլլալը, զինքը իմաստն էն: Վերջապէս՝ եթէ նաեւ խիստայն նախականը վիպականութիւն գրութիւն մ'այլ ըլլար, անսովոր երեւոյթ էր չէր կրնար Համարուիլ աստուածաշունչն մասնին մը մէջ յիշատակուած կամ գործածուած ըլլալը. վասն զի սուրբ գրոց մեկնաց ծածոթ են բառական թուով նման գեղաւոր. բառական է յիշել միայն Յուդայի թիվոյն (տող 14) Հաշտակայ տեղը՝ ուր գործածուած է Համարուար «Եսովայ Տինայը», եւ բաղաձիբի նմաններ: Այս կէտին մեկնութիւնը թողունք սուրբ գրոց մեկնաց. իսկ մեր գաղաւաք խիստիկ ընդունութեան:

(Ըրբան-Սիլի)

2. 8. 8.

